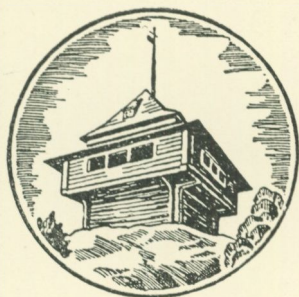

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1937**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1937

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

*Årsbokens omslagssidor med motiv från Älvrosgården
och Högloftet på Skansen äro utförda efter
fotografier av Olof Ekberg.*

Tryckt i gravyrtryck hos

Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag, Stockholm 1937

FRÅN SKRÅ TILL FACKFÖRENING

av Sigfrid Hansson

De goda människor, som ha svårt att förlika sig med våra fackföreningar och deras metoder — och det finns helt visst gott om den sortens folk — tänka säkerligen ofta med en viss saknad på "den gamla, goda tiden", då det icke bråkades om lönerörelser och arbetskonflikter. Skråväsendet kännetecknades ju av ett patriarkaliskt förhållande mellan arbetsgivaren och hans arbetare. Visst hade man det trångt och fattigt på den tiden, men arbetsgivaren sörjde så gott han kunde för sina arbetares väl, och de uppskattade i regel hans bemödanden och funno sig tålmodigt tillrätta med livet, även om det icke just bjöd på några sötebrödsdagar.

Det har spunnits mycken romantik omkring skråtiden. Verkligheten var i mångt och mycket annorlunda än man i allmänhet föreställer sig. Obestriddigen rådde ett patriarkaliskt förhållande mellan hantverksmästarna och deras läringar och gesäller, men det fanns intressebetsättningar också, låt vara att de icke tillätos taga sig uttryck i konflikter av det slag som är så vanligt i vår tid.

Därom skall jag emellertid icke orda här. Jag nöjer mig med att erinra om att skråtidens hantverksarbetare, gesällerna, voro sammanslutna i föreningar, som icke alldeles saknade de drag, vilka äro karakteristiska för vår tids fackföreningar. Gesällskapen hade i viss mån påtagit sig uppgifter som fackföreningarna sedermera ägnat sig åt. Ifråga om kontrollen över arbetstillfällena och deras fördelning torde de stundom ha förmått göra

sig gällande med större kraft än fackföreningarna i allmänhet kunnat göra. Vår tids "fackföreningsmonopolism" ter sig tämligen menlös i jämförelse med den som bedrevs under "den gamla, goda tiden". Även ifråga om metoderna förete skrågesällskapen och fackföreningarna likheter. Under skråtiden rörde man sig visserligen icke med sådana termer och begrepp som prickning, blockad, bojkott och strejk, men det hindrade icke gesällskapen att använda sig av metoder, som numera bära dessa beteckningar. De s. k. skymfbreven, som sändes från gesällskap till gesällskap, då det gällde att varna kolleger, som kränkt inom yrket gällande bruk och sedvänjor eller förbrutit sig mot den borgerliga lagen, voro faktiskt ingenting annat än pricknings-, blockad- eller bojkottmeddelanden. Det hände också, att mästare "skymfades", d. v. s. bojkottades på grund av intressetvister mellan dem och gesällskapen. Strejker förekommo ävenledes, ehuru ytterst sällan och i regel utan utsikt att lyckas, eftersom slika "uppror" och "sammanrotningar" helt enkelt icke tillstaddes av myndigheterna. Och anledningen till en strejk kunde vara minst sagt egendomlig, enligt vårt sätt att se. Vad skall man säga om t. ex. den strejk, som iscensattes av snickaregesällerna i Köpenhamn 1781 och som hade föranletts därav, att några snickaremästare tillåtit sig att anställa gifta gesäller i sin tjänst? Man var visserligen så finkänslig mot det vällovliga gesällskapet, att man anskaffade särskilda verkstadslokaler för de gifta gesällernas räkning. Men gesällskapet ville helt enkelt icke tillåta, att gifta män gjorde intrång i detta yrke — som i likhet med skomakareyrket — sedan gammalt varit förbehållet ogifta gesäller. Det hör till historien, att syftet med strejken i huvudsak vanns.

Denna uppsats avser dock icke att behandla skråtiden utan fastmera att försöka belysa den ur social synpunkt icke mindre intressanta men föga uppmärksammade perioden mellan skråväsendets avskaffande 1846 och de första fackföreningarnas framträdande i slutet av 1870-talet och början av 1880-talet. Någon uttömmande skildring kan det naturligtvis icke bli fråga om. Därtill är materialet alltför stort och det utrymme som här står tillbuds alltför litet.

Skråväsendet urartade till skada även för yrkena själva. Men det fanns dock åtskilligt att taga vara på. Såväl mästarna som gesällerna hade allttjämt behov av sammanslutning och sammanhållning till ömsesidigt stöd och yrkenas fromma. Det var därför icke bara pietet som förestavade deras önskan att få, om ock i annan form och med väsentligt begränsade uppgifter, vidmakthålla sitt föreningsväsen. Emellertid skulle ju de gamla mästareämbetena och gesällskapen upplösas. Så skedde också, men i åtskilliga fall företogs en rekonstruktion på så sätt att sjuk- och begravningskassor bildades med anspråk på att bli betraktade som respektive mästareämbetens och gesällskaps arvtagare. Mästarna sökte för övrigt med tanke på sina yrkesintressen sin hemvist i de fabriks- och hantverksföreningar, som enligt 1846 års förordning skulle övertaga en del av skråväsendets allmännyttiga funktioner. Till en början var anslutningen till dessa föreningar obligatorisk. Genom näringsfrihetsförordningen 1864 upphävdes föreningstvånget, men fabriks- och hantverksföreningarna fortsatte i regel med sin verksamhet, och många av dem existera ju allttjämt.

Det tog i de flesta fall någon tid, innan skråorganisationernas arvtagare blevo presentabla. Det stod dem visserligen fritt att utarbета sina reglementen efter eget skön, men dessa skulle, för att bli giltiga, stadfästas av vederbörande myndighet, Handels- och ekonomikollegium eller Överståthållareämbetet.

Mästarna nöjde sig i regel med att bilda begravningskassor, varvid i några fall den gamla benämningen "dödlåda" bibehölls. Exempel: Målaremästarnes dödlåda i Stockholm, för vilken reglemente fastställdes 1849. Gesällerna voro däremot angelägna om att deras kassor även skulle tillförsäkra dem sjukhjälp. Inom några kassor försökte man också sörja för ålderstigna medlemmars och änkors pensionering. Så var förhållandet med Skomakareföreningen i Stockholm. Denna förening bildades samtidigt som det gamla skomakareämbetet upplöstes 1846. Ämbetet hade då existerat sedan 1400-talet. Föreningen övertog ämbetets sjuk-, begravnings- och fattigkassor. Främst med tanke på ämbetets äldre medlemmar skapades "en pensionsinrättning", varjämte föreningen

beslöt att till änkor efter ledamöter i det gamla ämbetet, vilka hade av sagt sig burskap för rörelsens fortsättande, skulle de ersättningar utgå, som varit dem för livstiden utlovade. Det arv, som Skomakareföreningen fick mottaga efter skråämbetet, var efter den tidens förhållanden ganska stort. Det utgjordes dels av ämbetshuset vid Slottsbacken, där den bekanta krogen Skomakarekällaren var inrymd, bild 1, samt av en annan fastighet, dels av några tusen riksdaler i kontanter och dels av "en vacker samling antikt silver", som den på 1850-talet ämnade avyttra "för att stärka pensionstillgångarna" men som dessbättre alltså finnes i föreningens ägo — föreningen existerar nämligen fortfarande. Till en början var rätten till ledamotskap i föreningen förbehållen dem som hade tillhört det gamla ämbetet. Föreningen blev på så sätt en mycket exklusiv yrkessammanslutning. Vid sidan om densamma fanns F. d. skomakaresocietetens m. fleres död- och begravningskassa, som bildades 1849. Den var så långt ifrån exklusiv, att den var öppen för varje hederlig och välfrejdad medborgare, som icke hade fyllt fyrtio år. 1855 ägde den likväl endast ett åttiotal medlemmar, medan Skomakareföreningen hade 212.

Skräddaremästarnas begravnings-, pensions- och nödhjälpskassa bildades 1848 och erhöll de 20,000 riksdaler banko som det gamla skräddaremästareämbetet hade efterlämnat. Även detta ämbete hade anor bort i medeltiden. Förutom de 20,000 riksdalerna ärvde kassan 400 lod silver, bestående av "en välkomst" med sjutton större eller mindre skyltar, bild 2.

Endast i undantagsfall kombinerades den filantropiska verksamheten med uppgifter, som direkt gällde yrkesrekrytering, yrkesutbildning och yrkesförkovran. Boktryckerisocieteten, vars stadgar fastställdes 1848 och som ägde medlemmar såväl i Stockholm som i landsorten, hade sålunda tagit till sin förnämsta uppgift att verka för boktryckerikonstens förkovran och utveckling. Den ombesörjde in- och utskrivning av lärlingar och vakade över lärlingsutbildningen. Läromästarna kallades för "lärlingspatroner" och gesällerna för "konstförvanter". Det säger sig självt, att en konstförvant, som var mån om sitt anseende och önskade få komma

Bild 1. Skomakareämbetets hus vid Slottsbacken i Stockholm med krogen Skomakarekällaren. Huset revs 1909.

i åtnjutande av kondition hos en ordentlig mästare, måste vara försedd med "konstförvantbrev", d. v. s. intyg på att han hade lärt yrket ordentligt.

Även garveriidkarnas förening i Stockholm, för vilken reglemente utfärdades 1849, hade främst tagit till uppgift att vårda yrket. Dess syfte uppgavs nämligen vara "att vidtaga och främja åtgärder till förbättring av läderfabrikationen i landet". Men den skulle också bistå hjälpbehövande föreningsledamöter samt lämna arbetslösa lärlingar och gesäller "den hjälp, som bäst befordrar deras och yrkets fördel och bästa".

Pendanger till begravningskassorna för mästarna och deras hustrur utgjordes av gesällernas sjuk- och begravningskassor. I regel stadgades, att de som hade varit ledamöter av respektive skrågesällskap, skulle betraktas såsom självskrivna medlemmar av kassorna. Gesällskapens arvtagare synas ha satt en ära i att upprätthålla traditioner från skråtiden ifråga om föreningslivet. Deras

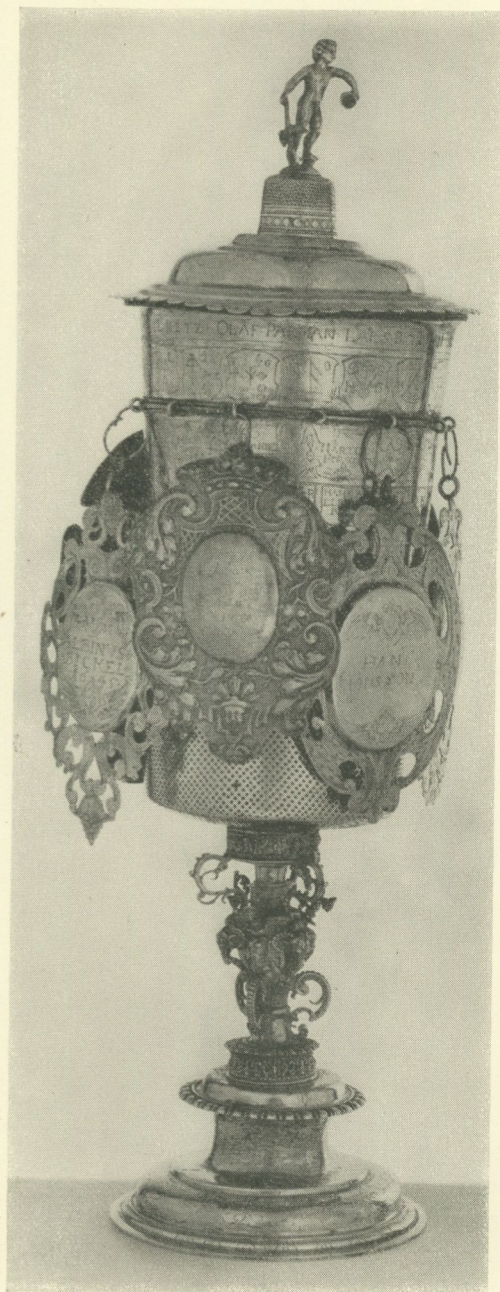

Bild 2. Skräddaremästareämbetets välkomma, silverarbete från 1600-talets början av okänd mästare i Stockholm. Nordiska museet 79,619.

Bild 3. Bagaregesällernas välkomma, silverarbete från år 1731 av okänd mästare i Stockholm. De till välkomman hörande femton skyltarna avlyftade. Nationalmuseum.

reglementen vittnade därom. I dessa hade upptagits en del ordningsföreskrifter, som påminde om de gamla gesällartiklarnas. Man använde också med förkärlek sådana benämningar som åltgesäll i stället för ordförande, skrivare i stället för sekreterare, bisittare och deputerade i stället för styrelseledamöter, ja, man upprätthöll till och med den gamla ordningen, att den yngste gesällen, ungbrodern som han vanligen kallades, skulle gå styrelsens ärenden och buda till kvartal, d. v. s. till sammanträde. Muraregesällernas sjuk- och begravningskassa i Stockholm, som hade bildats redan på 1700-talet, och för vilken nytt reglemente utfärdades 1849, ägde en styrelse, som bestod av fyra lådföreståndare, en lådskrivare, en kassör, en kontraskrivare och fem deputerade. Vid denna kassas "allmänna sammankomst" Jacobidagen den 25 juli fördes protokollet av en av magistratens notarier. Vid detta tillfälle skulle ytterligare en magistratsperson och två av gesällerna utsedda murmästare vara tillstädes. Styrelsen för Byggmästaregesällskapetets sjuk- och begravningskassa, som fick sitt reglemente 1848, utgjordes av en kassaföreståndare, en förste och en andre lådgesäll samt tre deputerade. Sistnämnda kassa var av allt att döma byggmästarnas och icke gesällernas. Det inflytande över gesällernas föreningsliv, som de gamla skråordningarna hade tillförsäkrat mästarna, överflyttades för övrigt i vissa fall på de av gesällerna frivilligt och med egna eller från vederbörande gesällskap ärvda medel bildade kassorna. Styrelsen för Gelbgjutaregesällernas sjuk- och begravningskassa — exemplen härröra alltså från Stockholm — bestod sålunda av två mestare och två gesäller. Detta var också förhållandet med styrelserna för hovslagaregesällernas, klen- och pistolsmedgesällernas samt socker- och schweizerbagaregesällernas kassor. I reglementet för Målaregesällernas sjuk- och begravningskassa hade föreskrivits, att kassan skulle förvaras hos den målaremästare, som var ordförande för kassans styrelse. Denna bestod därjämte av en förvaltare och en skrivare. Som villkor för medlemskap hade i några fall uttryckligen föreskrivits, att gesällbrev skulle företes. I allmänhet torde man, åtminstone till en början, ha hållit strängt på att yrkesutbildningen skulle i vederbörlig ordning verifieras.

Militärer voro utestängda från dessa kassor, även om de voro yrkesmän. I det förslag till reglemente för skomakaregesällernas kassa, som utarbetades 1847, hette det: "en som är förent vid kassan kan gå in i äktenskap eller ock bliva vad han behagar och vill (utom militär) och är ändå kvar vid kassan". Detta citat för tanken till det av mig förut påpekade egendomliga förhållandet, att gifta gesäller icke tolererades i vissa yrken och deras gesällskap. Det gamla skomakaregesällskapet hade obevekligen utestängt gifta gesäller. Det kallade sig förresten för Ogifta skomakaregesällskapet. Det var först i samband med sällskapets förvandling till sjuk- och begravningskassa som de gifta togos till nåder. Men de hade redan i början av 1800-talet med myndigheternas tillstånd sammanslutit sig i syfte att bistå varandra vid sjukdomsfall, och det förefaller som om de även efter skråväsendets avskaffande föredrogo att vara för sig själva. Deras kassa rekonstruerades 1855 och erhöll då benämningen Sällskapet nya föreningens sjuk- och begravningskassa. Enligt det då fastställda reglementet skulle även ogifta skomakaregesäller under vissa förutsättningar kunna beviljas medlemskap.

Medan vi sysselsätta oss med skomakaregesällerna och deras föreningsväsende kan det kanske vara av intresse att få veta vilket öde som det gamla stolta Ogifta skomakaregesällskapets arvtagare gick till mötes. 1855 upphävdes pensionsbestämmelserna med den motiveringen, att det visat sig att räntemedlen och kvartalsavgifterna voro otillräckliga, vilket hade haft till följd, att kassan nödgats använda "ej mindre än 879 Riksdaler 41 skill. Banco av inlutna medel för försålde, kassan tillhörige lösören och effekter". Bland dessa torde gesällskapets välkomma ha funnits. Många av medlemmarna hade blivit "tvungne ligga Stadens fattigvård till last, varifrån de, genom sina bidrag, som ej alltid för en del varit så lätta att anskaffa, tilltrott sig bli befriade och icke, såsom händelsen nu är, se obehövande delägare njuta dryga pensioner, varigenom balansen i kassan till större delen uppstått".

Samtidigt som pensionsbestämmelserna upphävdes, ändrades namnet till Skomakaregesällernas sjuk-, begravnings-, fattig-

och nödhjälpskassa. 1869 stadfästes nya stadgar, varvid namnet ändrades till Skomakaregesällskapets i Stockholm sjuk- och begravningskassa. Man förfogade alltså över en grundfond på 10,000 riksdaler riksmünt. 1879 ändrades namnet till Skomakaregesällföreningens i Stockholm sjuk- och begravningskassa. Svårigheterna att administrera densamma tilltog i samma mån som intresset bland yrkesutövarna minskades. Medlemsantalet, som ännu på 1850-talet varierade mellan 250 och 150, sjönk undan för undan och utgjorde 1889 100 och 1893 84. Vid ett sammanträde den 28 januari 1895 föreslog en ledamot att kassan skulle upplösas och tillgångarna delas mellan medlemmarna. Han motiveerade detta uppseendeväckande förslag därmed att "oenigheten en längre tid varit mellan ledamöterna". Förslaget bifölls med stor majoritet och konfirmerades den 29 juli samma år. Man hade emellertid svårt att enas om sättet för delningen av tillgångarna. En ledamot yrkade, att varje ledamot skulle erhålla lika mycket eller, som han uttryckte sig, "dela som bröder och stupa som män". Beslut fattades i enlighet med detta yrkande. Kassans tillgångar utgjorde vid denna tidpunkt omkring 10,000 kronor. Böcker och andra handlingar överlämnades till Nordiska museet, där de alltså förvaras; på samma ställe finnes också Ogifta skomakaregesällskapets fana från Karl XII:s dagar, bild 4.

Skomakareyrket är tyvärr icke det enda som givit exempel på hur illa man förstått att förvalta arvet från de gamla skråorganisationerna. Många värdefulla handlingar och många dyrbara relikier ha visserligen räddats till Nordiska museet eller andra arkiv och samlingar, men ännu mera torde ha gått ohjälpligt förlorat. En gammal bagaregesälls anteckningar berätta, att någon gång i mitten på 1800-talet utbröt eldsvåda i det hus, Drakensgränd 2 i Stockholm, där bagaregesällföreningen höll till. Skrågesällskapets kista, i vilken gamla handlingar lära ha förvarats, störtade genom trossbottnarna ner i källaren, och under eldsläckningen blevo handlingarna skadade av vatten, vilket föranledde mera nitiska än förståndiga människor att kasta bort dem. Andra av gesällskapets tillhörigheter befunno sig i gott förvar hos gesällföreningen lång tid efteråt. Bland dessa märktes en välkommen av silver, i för-

Bild 4. Fana, som tillhört Ogifta skomakaregesällskapet i Stockholm. I Nordiska museet.

bigående sagt en av de vackraste pjäser av detta slag, som något svenskt gesällskap varit i besittning av. Den var, eller rättare sagt är — ty den finns ännu i behåll — 60 cm. hög och väger 2,534 gram. En inskription förmäler, att den förfärdigades 1731. Till densamma höra 15 skyltar, skänkta av nyblivna gesäller under åren 1746—1845.

Denna ståtliga välkomma fanns i gesällföreningens ägo ända till för ett trettiotal år sedan. Då inträffade det bedrövliga, att detta arvegods bortschackrades. Den 24 september 1911 hem-

ställde föreningens ordförande, huruvida ej pjäsen borde "till sitt högsta värde avyttras, så mycket hellre som den antagligen aldrig mera kommer att för sitt ändamål användas". Man var emellertid betänksam. Ordföranden framhårdade likväl i sin iver att göra föreningen kvitt den värdefulla relikten. Han hade låtit värdera kannan och menade, att pengarna "skulle komma väl till pass och torde böra avsättas till en fond, varav räntan kunde åtgå till inbetalning av äldre medlemmars avgifter, sedan sjukkassan blivit inregistrerad enligt den nya sjukkasselagen, då efter vilken tid inga extra avgiftsfria medlemmar finge förekomma". Innan man bestämde sig för att utbjuda välkomman på auktion, borde man "av artighetshänsyn" erbjuda Bageriidkareföreningen att få köpa densamma. Äntligen, sedan pjäsen varit "utställd till beskådande" inom föreningen, lyckades ordföranden genomdriva ett enhälligt beslut, att den skulle avyttras. Detta ödesdigra beslut fattades den 25 februari 1912. Bageriidkareföreningen hade ej ens besvarat det erbjudande, som den fått mottaga. Det dröjde emellertid mer än ett år, innan ordföranden kunde meddela, att man hade funnit en köpare och av denne erhållit 6,250 kronor för pjäsen med de till densamma hörande femton skyltarna. Köparen var en mycket känd stockholmare, och den gamla skråreliken placerades i en magnifik våning på Söder. Numera tillhör den Nationalmuseum, bild 3.

Medan man var i farten att göra sig kvitt arvegodset, förärades en av stadens bageridirektörer en bål av porslin med tillhörande slev av gammalt silver. Tidigare hade man utdelat de till bålen hörande glasen bland medlemmar, som önskade "ha något minne från äldre tider, då glasen användes". Ett förslag att sälja en annan av yrkeskårens relikter, nämligen en skulpterad tavla med det gamla yrkesvapnet, en kunglig krona och en kringla mellan tvenne lejon, ledde endast till ett beslut att styrelsen skulle äga befogenhet att avyttra densamma. Denna befogenhet använde sig styrelsen dessbättre icke av. Tavlan, som hade skänkts till gesällskapet 1845, finns för närvarande i gott förvar på Bageriindustriarbetarefackföreningens kontor i Stockholm, bild 5.

Så länge gesäller av den gamla typen regerade inom denna för-

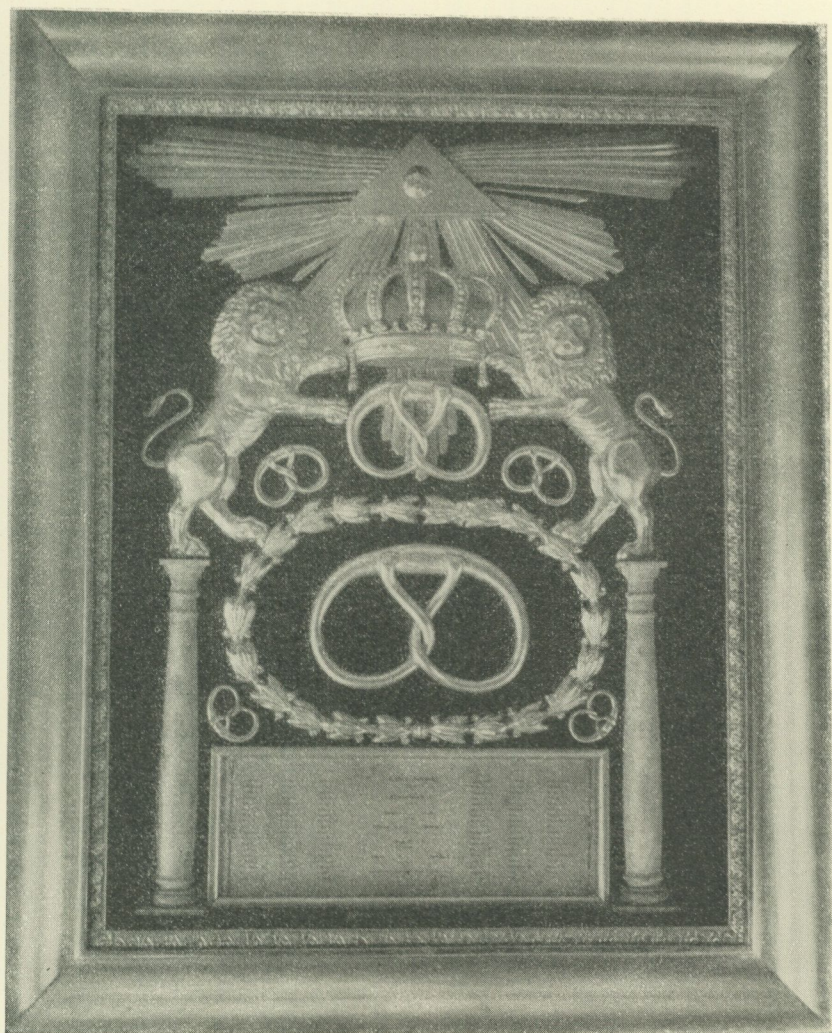

Bild 5. Bagaregesällskapets tavla, 1845, Stockholm. Bageriindustriarbetarefackföreningens kontor.

ening vidmakthöllos vissa ceremonier, som hade förekommit under skråtiden. Den förut åberopade bagaregesällen har i sina anteckningar återgivit ordalydelsen av en ritual, som användes ända fram till 1890-talet, då nya medlemmar beviljades inträde i föreningen. Han omtalar, att välkomman vid dylika tillfällen behängdes med skyltar, varefter ordföranden yttrade till de inträdessökande:

— Vad viljen ni finna inom denna förening?

De inträdessökande svarade gemensamt:

— Enighet och vänskap.

Ordföranden: — Ären ni då beredda att såväl offentligt som enskilt, såväl i ord som i handling, städse främja föreningens framgång och anseende?

De inträdessökande: — Ja.

Ordföranden: — I förhoppning om, att ni med oss, äldre ledamöter, förenen eder i vår gemensamma strävan till föreningens framgång och anseende, vill jag hälsa eder hjärtligen välkomna i vår förening. Glöm aldrig, att vår lösen är enighet och vårt mål välgörenhet!

Därefter fattade de nya medlemmarna i tur och ordning välkomman och, vända mot församlingen, yttrade de efter ordförandens diktamen:

— Med denna välkomst bekräftar jag den löftes ed, som jag här inför föreningen avlagt. Hela föreningens skål!

Bokbindarna ha i motsats till skomakarna och bagarna väl vårdat arvet från det gamla gesällskapet. Då detta upplöstes 1846, bildades Bokbindaregesällskapet i Stockholm sjukhjälp- och begravningskassa, för vilken reglemente utfärdades 1848. Denna kassas grundfond utgjordes av gesällskapet kapitaltillgång. Alla då i staden varande bokbindaregesäller, som hade tillhört gesällskapet, blevo självskrivna medlemmar utan skyldighet att erlagga s. k. bottenpenning. Sådan krävdes däremot av de yngre bokbindaregesällerna. Enligt vad Ferlin meddelar i sitt bekanta uppslagsverk om Stockholms stad, ägde denna kassa "såsom ett minne från äldre tider ett s. k. Sentent i form av en kalk av silver med 19 stycken större eller mindre vidhängande plåtar och 2:e små stjärnor

samt ett lock därtill med prydnaden av en Marsbild med fana och stav, omslingrad av 2:e ormar, jämte en vidhängande plåt, vägande tillsammans 192 lod". Det är det gamla gesällskapets välkomma, som här åsyftas. Den befinner sig fortfarande i sjuk- och begravningskassans ägo. Där förvaras också gesällskapets protokoll och räkenskapsböcker och en del andra handlingar och värdeföremål från skråtiden. Bland dessa märkes en kista av ek, förfärdigad år 1774, i vilken förvaras en låda i form av en bok, som tillverkades 1631 och renoverades 1797, bild 6. Denna låda inrymmer bland annat gesällsartiklar från 1631, straffböcker från 1632—1687, 1687—1730 och 1730—1869. Ett fodral till en omskådningslista är försedd med en så lydande inskription:

Är här Nog att Göra
 Will jag Hielp Hit Förä
 Han är Snabb och Trogen
 Sällan går på K
 Något Godt at Lära
 Är ej tungt at Bära.
 Njt och Fljt gier Föda
 Heder för all Möda
 Ohne Geld, Ohne Gut,
 Hab ich Frieden Muth
 Wer was Machen Kann
 Liebt Ein Jeder Mann
 Daran hab ich längst Gedacht
 Werd' ich nur Eingbracht
 Such ich dan die Frauens Gunst
 Das ist mir ein Doppel Kunst.

Så gott det låter sig göra upprätthåller man alltjämt skrågesällskapets ceremoniella traditioner. Årsmötena hållas inför öppen låda på Den Gyldene Freden, och välkomman kredensas väl också vid högtidliga tillfällen. 1931 firade denna kassa trehundraårsjubileum, varvid dess äldste medlem, som förresten hade tillhört kassan icke mindre än sextio år, skänkte en minnes-

skylt till välkomman, såsom de nyblivna gesällerna hade gjort i "den gamla, goda tiden".¹

De sjuk- och begravningskassor, som blevo skrågesällskapens arvtagare, spelade helt visst en betydelsefull roll som föregångare till den nya typ av arbetaresammanslutningar, vilka benämnas fackföreningar. Bildandet av sådana tog sin början i slutet av 1870-talet. Innan utvecklingen fortskridit så långt, hade försök gjorts med ett föreningsväsende, som mera syftade till att tillgodose arbetarnas bildnings- och nöjesbehov än att sörja för deras materiella välfärd. Här åsyftas de s. k. bildningscirkelarna och de liberala arbetareföreningarna.

Redan 1845 togo ett par skrågesäller tillsammans med en läkare i Stockholm initiativet till en sammanslutning, som kallades Bildnings-Cirkeln. Dess uppgift var "att hos medlemmar av hantverks- och fabriksklasserna väcka och underhålla håg och sinne för tanke- och sedebildande sysselsättningar på helgdagsaftnarna eller på andra lediga stunder". Cirkeln skulle vidare bringa sina medlemmar "i förädlade beröring med varandra och med bildade personer ur andra samhällsklasser". Bildningscirkeln hade förresten stiftats "till åminnelse av H. K. H. Prinsessan Charlotta Eugenia Augusta Amalia Albertinas första nattvardsgång". Den fick motsvarigheter i ett flertal städer, såsom Eskilstuna, Göteborg, Lund, Linköping, Jönköping, Karlskrona, Malmö, Hälsingborg, Kristianstad, Alingsås, Vadstena, Vänersborg, Falun, Gävle, Örebro och Kalmar. Bildningscirkelarna fortlevde in på 1850-talet. Deras uppgifter övertogs då av arbetareföreningarna, som spelade en betydelsefull roll fram till slutet av 1880-talet både såsom organ för folkbildningssträvandena och i egenskap av forum för en liberalt betonad politisk opinionsbildning.

¹ 1901 skänkte fyra bokbindaregesäller en skylt, i vilken ett Konung Oscar II:s jubileumsmynt är infattat. På baksidan av denna skylt läses:

Tider komma, tider gå,
Andra släkten kring dig stå.
Dock i alla tidens längd
Du är ändock densamma.

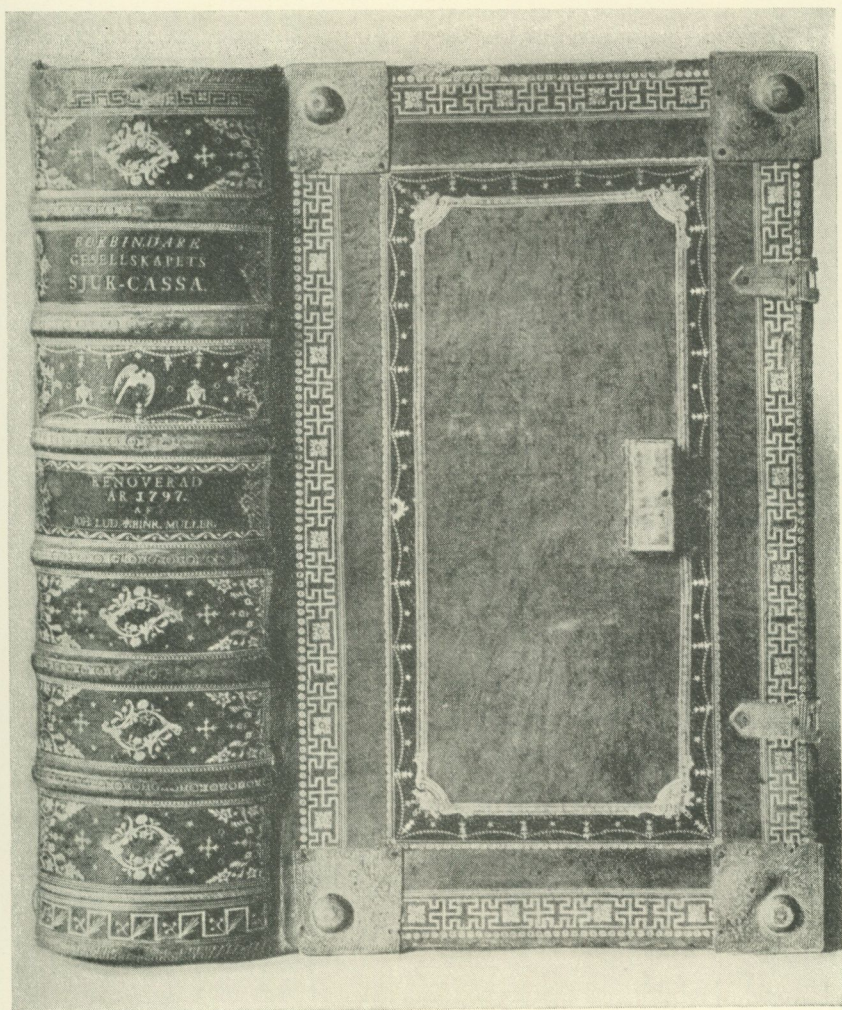

Bild 6. Stockholms bokbindaregesällskaps låda, utförd 1631. Tillhör Stockholms bokbindaregesällskap. Silfverstolpe, Bokbindare i Stockholm 1630—1930.

Bildningscirkklarna böra, såsom John Lindgren påpekar i sin gradualavhandling om det socialdemokratiska partiets uppkomst, ses mot bakgrunden av hantverksgesällernas sociala isolering och det demoraliserande krogliv, som på den tiden florerade. "Krogen hade" — säger han — "alltmera fått övertaga rollen av gesällklassens hem" och fortsätter: "Friheten förnöttes med spel och dryckenskap. Även inom gesällernas egna led gjorde sig röster hörda, som påpekade och beklagade tendenserna till intellektuell och moralisk deklination, tilltagande brist på hyfsning och god ordning. Djupare sett sammanhängde denna utveckling med näringslivets omdaning och den gamla skråordningens förvittring".

Samma dystra bild från de svenska och speciellt de stockholmska hantverksarbetarnas liv framträder i ett upprop "Till Herrar Boktryckerikonstförvanter", med vilket en korrekturläsare vid Stockholms Dagblad och tre typografer vid Aftonbladet ville animera sina kolleger till bildandet av ett "typografiskt sällskap" 1846. I detta upprop hette det: — — — "arbetarens ställning är i allmänhet sådan, att han i anseende till sitt rastlösa arbete och knappa lön därför saknar både tid och medel till nöjen och, om han någon gång tager sig ledighet till sådana, äro dessa oftast av mindre ädel art och lämna icke sällan efter sig ånger och missnöje. Det tyckes därför vara på tiden, att de arbetande klasserna själva, vart yrke för sig eller ock gemensamt, stiftade föreningar till bildande nöjen och tidsfördriv på lediga stunder i stället för ruinerande orgier, vilka i brist på bättre förströelser ej sällan äro arbetarens enda tillflykt."

Resultatet av denna vädjan blev, att Typografiska föreningen i Stockholm bildades. Detta skedde som sagt redan 1846. Föreningen fick till en början icke karaktären av fackförening i nutida bemärkelse. Det dröjde förresten ända in på 1870-talet, innan den på allvar började ägna sig åt för fackföreningarna karakteristiska uppgifter. Denna förening existerar alltjämt och är alltså vårt lands äldsta fackförening. Den näst äldsta är Bokbindareföreningen i Stockholm, som bildades 1872.

Trots att initiativtagarna till Typografiska föreningen hade

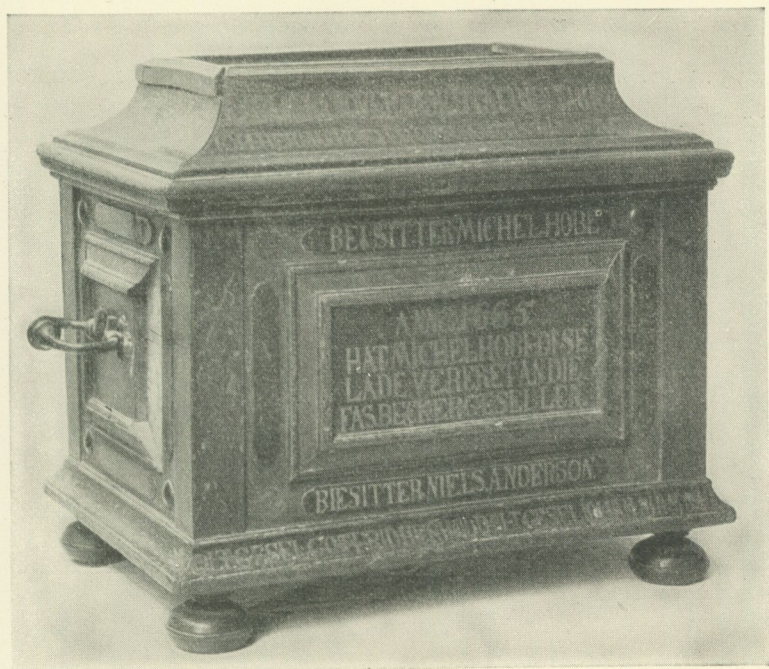

Bild 7. Bagaregesällskapets låda, daterad 1665. Stockholm. Nordiska museet 18,105.

varit mycket angelägna om att understryka det rent ideella, uppfostande syftet med densamma, stötte den på ett ganska starkt motstånd från boktryckeriägarnas sida. På det hållet misstänkte man, att föreningen snart skulle komma att även intressera sig för typografernas arbetsvillkor, och det tyckte man tydligen icke om. Men även typograferna själva voro mycket betänksamma, för att icke säga fientligt stämda mot denna nya yrkessammanslutning. Redaktör Nils Wessel, som skrivit denna förenings historia, karakteriserar den som "ett slags måttlig nykterhetsförening". I stadgarna hade nämligen intagits förbud mot förtärandet av annat slags spirituosa än vin på de allmänna sammankomsterna. Detta var, säger redaktör Wessel, något oerhört i en tid, då superiet florerade mera än någonsin och då helt enkelt den man an-

sågs som en ynkrygg eller en stackare, som icke åtminstone en gång i veckan var ordentligt full. I föreningsstiftarnas önskan att söka uppfostra medlemmarna till hyggliga och nyktra medborgare låg till en del orsaken till att föreningen icke från början erhöll talrik anslutning. Det var tydligt, säger redaktör Wessel vidare, att Typografiska föreningens öppet uttalade program att söka hyfsa till och intellektuellt höja kårens medlemmar icke skulle tilltala den del av konstförvanterna, som höllo på den oinskränkta frihetens princip, vilket översatt till vanligt språk betydde friheten att supa sig full, när och var man helst behagade. Föreningens program innebar enligt dessa konstförvanners mening ett förmynderskap, som var olidligt för fria män, och därför föredrogo de att stå utanför densamma. Yrkeshögfärden spelade också härvidlag en stor roll. "Herrar konstförvanter hade alltid ansett sig vara åtskilligt förmer än andra arbetare, de hade städse betraktat sig som ett slags konstnärer, likställda med studenterna och följaktligen berättigade att i sitt offentliga uppträdande liksom den sistnämnda kåren kunna göra ungefär som de behagade."

Småningom övervanns detta psykiska motstånd. Även arbetsgivarna funno sig efterhand tillrätta med att föreningen gjorde anspråk på att representera typografkåren. Under de första tiotal åren gjorde den förresten icke några allvarligare försök att blanda sig i förhållandet mellan arbetsgivarna och deras arbetare. Den lade huvudvikten vid att giva medlemmarna tillfälle att tillgodose sina bildningsbehov och roa sig på ett värdigt sätt. Föreningens vinterhögtidsdagar voro mycket uppskattade även utanför yrkeskåren. De anordnades i de förnämsta av Stockholms offentliga lokaler, såsom Stora börssalen, De la Croix' salong och Hotell Fenix. Till dem inbjödos stadens högsta tjänstemän, notabiliteter inom konsten och litteraturen, bokförläggare, boktryckeriägare m. fl. Ja, man dristade sig vid något tillfälle att till och med inbjuda medlemmar av kungliga huset. I föreningens tjugufest 1866 deltog bland andra Lars Hierta, general Hazelius, August Blanche m. fl.

Typograf- och bokbindareföreningarna i Stockholm utvecklades småningom till att bli fackföreningar i numera vedertagen

bemärkelse. Förhållandena ute i yrkena voro i allmänhet mycket otillfredsställande, speciellt sedda ur arbetstagarnas synpunkt. Man trodde sig kunna effektivast komma tillrätta med dem genom att bilda fackföreningar med anspråk på att få företräda arbetstagareintresset. Bland hantverksarbetarna hade man emellertid haft svårt att riktigt förlika sig med näringsfriheten, som ju principiellt sett och i viss utsträckning också praktiskt möjliggjorde för vem som helst att taga ett yrke som näringsfång, även om nödiga kvalifikationer därför saknades. Krav på skråväsendets återupprättande framkom då och då. Ett av de märkligaste försöken att skapa en mera allmän arbetareopinion till förmån för detta krav gjordes 1886, då på initiativ av Uppsala skomakeriarbetareförening ett upprop utsändes till fackföreningarna med uppmaning att medverka till en petition hos regeringen i angivet syfte. Bakom denna aktion stod Uppsala fackföreningars centralkommitté, som utgjordes av ombud för nio fackföreningar. I uppropet framhölls, att kommittén hade "efter noggrant överbäggande och grundlig diskussion på flera möten kommit till den slutsatsen, att det är skadligt för varje yrke och dess utövare att vilken som helst tillåtes att bliva mästare utan att äga den ringaste kännedom om det yrke han ämnar driva". Kommittén önskade, att alla fackföreningar i landet skulle besvara följande frågor:

1. Lider edert yrke av den nu rådande näringsfriheten?
2. Ansen I edert yrke kunna förbättras, om genom lag stadgas, att ingen annan än den, som lärt yrket, tillåtes driva detta såsom näringsfång? Och, om dessa två frågor besvaras jakande,
3. Ären I villige att ingå till regeringen med en petition i ovanstående syfte?

På sina håll torde fackföreningarna utan tvekan ha förklarat sig villiga att deltaga i petitionen. På andra håll var man betänksam eller rent av avvisande. Så var förhållandet i Fackföreningarnas centralkommitté i Stockholm. Där besvarade man uppropet med en resolution, vari gjordes gällande, att en sådan lag som det här var fråga om, icke kunde tillämpas "på den moderna, maskinmässiga storproduktion, vilken kräver en långt driven arbetsfördelning och vilken, såsom betydligt överlägsen det gamla

hantverksmässiga tillverkningssättet, icke bör hindras i sin vidare utveckling”.

Den av Uppsala skomakeriarbetareförening igångsatta aktionen kunde icke fullföljas. Det gick icke mycket bättre med samma förenings beslut att uppmana sina medlemmar ”att icke taga emot några tyska skodon till reparation”. Den industriella utvecklingen var oemotståndlig. Hantverket hade just ingenting annat att göra än att anpassa sig, och så har också skett. Men här och var bland hantverksmästarna och hantverksarbetarna näres nog alltjämt en stilla önskan att i någon mån få återgå till skråväsendet.